

Szekeres András

Van-e még mikrotörténelem?

A Quaderni storici három évfolyamáról (2001–2003)

1. A *Quaderni storici* minden bizonnyal úgy él a magyar történészek tudatában, mint a mikrotörténelem művelésének *par excellence* helye. Valóban, a mikrotörténelemmel legszorosabban társítható szerzők irányították a folyóiratot a hetvenes évek elejétől nagyjából a nyolcvanas évek végéig. Noha ma már csak Ginzburg neve szerepel a szerkesztőbizottság névsorában, az örökösök jó néhány meggyőződést továbbvittek és máig is működtetnek a folyóirat formálásában. Az alábbiakban, mikor vázlatosan áttekintem a folyóirat három utóbbi esztendejét, és két témát kiemelek ebből az időszakból, igyekszem felhívni a figyelmet erre a kontinuitásra.

Először röviden a folyóirat szerkezetéről. A legfontosabb: a folyóirat mindig, kizárólag tematikusan szerveződik (három-négyévente halmozódik fel annyi, a tematikus számokba nem beilleszthető írás, hogy a szerkesztők beiktatnak egy vegyes számot). Az első blokk mindig ezeknek a gyűjteménye. Ezután következik a *Ricerche* (kutatások) rovat, ahol egy vagy kettő folyamatban lévő kutatásról kapunk beszámolót, illetve kész tanulmányt. Fontos rovata a folyóiratnak a *Discussioni e lettere* (Viták és olvasmányok): a hetvenes és nyolcvanas években a mikrotörténészek ezeken az oldalakon intéztek frontális támadást az olasz és a nemzetközi történetírás bevett sémái és eljárásai ellen. A mikrotörténelemnek mindig ikonoklaszta jellege volt. Rövid recenziókat soha nem közölnek, ez a műfaj nem a folyóirat sajátja. Ha valami valóban fontosnak tűnik, arról vitát nyitnak, egyébként az irodalom áttekintése a tematikus számokat bevezető előszóban zajlik. A köteteket mindig angol nyelvű absztraktok, és a *Pagine azzurre* (Kék oldalak, valóban kék papírra nyomva) zárják – itt kapunk jelzéseket eljövendő lapszámokról, beszámolókat egyes kutatásokról és konferenciákról. A folyóirat évente háromszor jelenik meg, leggyakrabban kora-újkori és újkori anyagokkal.

Lássuk a témákat! 2001-ben az első szám a migráció kérdéseivel foglalkozik, a második a rabszolgasággal, a harmadik pedig modern tény-fogalmunk eredetével. 2002-ben az első az olasz gyarmatosítás témáját járja körül, a második Edoardo Grendinek, a folyóirat történetében talán legfontosabb szerkesztőnek szentelt emlékszáma (Grendi 1999-ben hunyt el váratlanul), amelyben kollégái az általa is kedvelt és gyakorolt kutatási témákat vizslik tovább – ezek persze jórészt a mikrotörténelem legfontosabb témái. Az évet egy vegyes szám zárja. 2003-ban az első szám középkori témájú: a csodaszerű gyógyulásokkal foglalkozik. A második egy várostörténeti szám, elsősorban a háztulajdonosok és bérlők viszonya, míg a harmadik számban az itáliai zsidó városi polgárság a téma.

A *Quaderni storici* témaválasztását a kutatás logikája irányítja, éppen ezért nem ritka, hogy – néhány év eltéréssel – egymásra épülő számokkal találkozhatunk; egy

korábbi témával kapcsolatos, nyitva hagyott kérdések újból felbukkannak; vagy éppen valamelyik számhoz köthető viták során nyílnak új horizontok, amelyek megkívánják az elmélyültebb vizsgálódást. Ez a helyzet a migrációs kutatásokkal is: az 1995-ös polgárjoggal foglalkozó szám (*Cittadinanze*) vetette fel a bevándorlás problémájának elemzését. Egészen pontosan a városlakók és az idegenek jogi klasszifikációja, illetve ennek a flexibilitása irányította a figyelmet erre a témára, egyben alkalmat biztosítva a migráció historiográfiájának kritikai elemzésére. Egy-egy szám tematikus egységét tovább erősíti a kurátorok tevékenysége: javaslatot tesznek egy eljövendő számra, öt-tíz oldalon áttekintik a téma historiográfiáját, megfogalmazzák kritikáikat, és azokat a hipotéziseket, amelyek kiindulópontként szolgálnak az egyes kutatásokhoz. Az elkészült tanulmányokat többször megvitatják, így aztán nem ritka, ha egy-egy szám másfél-két évig készül.

Hogy rendet vágjunk ebben a tematikus dzsungelben, kínálkozott volna a Grendi-émlékszám bemutatása, de ehhez azonban annyira el kellett volna mélyedni a szerző – roppantul sokrétű – munkásságában, hogy jobbnak láttam felhagyni vele. Ezért inkább – a mikrotörténelem szelleméhez hűen – két szám részletesebb bemutatása mellett döntöttem. Ezeket úgy választottam ki, hogy a lehető leghatékonyabban támasszák alá: a mikrotörténelem kései örökösei még mindig a kontextualizálás bajnokai. Az egyik esetben egy hagyományosan az eszmetörténet keretein belül tárgyalt kérdés széleskörű társadalmi kontextualizálásának lehetünk a tanúi, a másikban pedig egy klasszikus szociológiai témának a történelmi átformálásának.

2. Kezdjük ez utóbbival. A migrációs szám¹ „beharangozójában” a kurátorok – Angiolina Arru, Josef Ehmer és Franco Ramella – a házassági stratégiák vizsgálatát tették meg vezető témának, ám hipotézisük éppen az volt, hogy a házassági „piac” elemzése elégtelen az integrációs folyamatok felmérésére: ez jóval szerteágazóbb és bonyolultabb ennél. Azt javasolták, úgy vizsgáljuk meg újra a bevándorlás által leginkább érintett központokat, hogy ne tegyünk különbséget dichotomikusan bevándorlók és helyiek között, hiszen, mint fogalmaznak, a „migráció jelenségének köszönhetően a város újrarajzolja önmagát”. Ha egy városi közösség folyamatosan a megvita-tás gyakorlatában keletkezik és alakul át, és az egyéneket nem annyira földrajzi eredetük, inkább szomszédsági viszonyaik, illetve az alapján ítélik meg, hogy képesek-e jó hírnévre, megbecsültségre szert tenni – akkor másképp kell a forrásokat olvasni: nem a családi és a rokoni háló a fontos, hanem az, hogy képesek vagyunk-e azonosítani az ismeretségek hálózatának meglétét a régi és az új közösségben egyaránt. Az állandó alakulásban lévő, önmagát újra meg újra definiáló társadalom képe egyike volt a mikrotörténelem legeredményesebb elgondolásainak. Egy olyan előfeltevés, amely számtalan kiemelkedő kutatási eredményt hozott, alaposan átértékelve nem egy, korábban szilárdnak hitt tudományos meggyőződést. Ebben az esetben például felborítja az egész „migrációs ciklus” értelmezést.

De lássuk csak, milyen előfeltevésekre támaszkodik általában a migráció kutatása! A rendkívüli súlyú szociológiai tradíció nyomására a történészek is elsősorban

1 *Quaderni storici* 2001/1 (106. szám). Az alább hivatkozott cikkek mind ebben a számban jelentek meg.

a kollektív mozgalmakra összpontosítottak. A földrajzi mobilitás kutatása gyakorlatilag negligálja az egyéni bevándorlókat. A tömegszerű migráció sajátos módozatait a *hálózat* fogalmával írták le. Elsősorban az egymással rokoni kapcsolatban állók és az azonos területről – faluból – származók bevándorlási stratégiáira ad magyarázatot, ha a bevándorlókat egy „migrációs láncolat” tagjaként, vagyis egy hálózat részeként gondoljuk el. Milyen hatásai vannak egy ilyen láncolatnak? Strukturálja a bevándorlási hullámokat: összeköt egy meghatározott kiindulópontra (mondjuk egy szicíliai falut) egy meghatározott célterülettel (pl. Chicago), gyakran befolyásolja azoknak a foglalkozásoknak a körét, amelynek a képviselői részt vesznek a bevándorlásban, továbbá gyakran lakóhelyi koncentrációt hoz létre a célvárosban (pl. Little Italy). E visszatérő séma egyik hatása volt, hogy elbátortalanította az ezen magyarázat alá nem eső jelenségek kutatását: például az egyéni bevándorlást.

Ezt az aspektust helyezi új megvilágításba Sandra Cavallo tanulmánya (*La leggerezza delle origini: rotture e stabilità nelle storie dei chirurghi torinesi tra sei e settecento*): hamar kiderül, hogy az egyéni bevándorlók sorsának követése nem csupán tematikai szélesítést jelent, hanem az egész módszertani és fogalmi keret felülvizsgálatához is elvezethet. Elsősorban azt a meggyőződést kérdőjelezi meg, hogy a közös eredet valamiképpen meghatározó faktor a migráció lebonyolódásában. Cavallo fiatal sebészek életútját követi, akik a 17. század végén érkeznek Torinóba. Úgy tűnik, stratégiáikban nem játszik szerepet sem családjuk, sem a „földik” széles köre, de még származási helyük sem. Főleg az a képességük fontos, amellyel új kapcsolatokat és ezzel újfajta csoporthoz tartozást alakítanak ki. Tehát nem származásuk, hanem éppen annak a „jelentéktelensége” (*leggerezza*) az, ami ebben az esetben az integrációs folyamat középpontjában áll. Ráadásul ebben a játékban – a kapcsolatok kialakításában – az egész város részt vesz, hiszen gyakorlatilag mindenki bevándorló ebben a rendkívül gyorsan növekedő fővárosban.

Tehát az integrációs mechanizmusok új felfogásával van dolgunk Cavallo tanulmányában. Tekintsük át röviden az erre vonatkozó kánont. Az integráció kérdését általában a befogadók és bevándorlók kultúrájának milyenségében, vagyis másságában szokták feltenni. Az integrációs folyamatnak ez központi és meghatározó eleme. Ez a gondolatmenet a földrajzi távolságot impliciten kulturális távolsággá fordítja át: minél távolabbról érkezik valaki, annál eltérőbb a kultúrája. Az alkalmazkodás, az integráció és az asszimiláció – éppen a kultúrák közti különbségekből fakadó – nehézségeire összpontosít a kutatás. Ilyenformán mindazok kikerülnek a vizsgálódások látóköréből, akiknek a kulturális „felszereltsége” nem igazán tér el a befogadókétól.

Ezeket a sémákat a történetírás újfent a szociológiától vette át: ezzel a hagyománnyal foglalkozik Michael Eve tanulmánya (*Una sociologia degli altri e un'altra sociologia: la tradizione di studio sull'immigrazione*). A történeti kutatás számára mindenképpen üdvözlendő volna, ha sikerülne megszabadulni ezektől a restriktív meghatározásoktól, amelyek kizárólag a migráció egy típusát részesítették előnyben. Például az az elképzelés, hogy az egyének integrációs képességében, az integráció folyamatában az eredeti kulturális hovatartozás a vezérlő csillag, egy olyasfajta konceptualizációt feltételez, amely egy előre meghatározott és fő vonásaiban változhatatlan kulturális identitás-

sal ruházza fel a szereplőket. Ennek a legkézzelfoghatóbb megnyilvánulása az új helyen kialakuló emigráns közösség, amelynek valóságát persze senki nem tagadja – a kérdés inkább az, vallják a kurátorok, vajon az ilyen etnikai közösségek magyarázatához a feltételezett kulturális állandóság a legjobb eszköz, vagy pedig ki kellene lépni az etnicitás eredendő adottságként kezeléséből.

Ráadásul a kulturális megközelítés hatására a hálózat fogalmában rejlő lehetőségek is elgyengülnek – noha tényleg fontos és meglehetősen operatív fogalomról van szó, amely számos mechanizmusát magyarázza a migrációs jelenségeknek, ráadásul abban is nagy szerepet játszott, hogy a nyolcvanas évekig uralkodó, alapvetően gazdasági alapú értelmezést (amely kizárólag a munkaerő-szükségletnek a hullámszához kötötte a jelenséget) háttérbe lehessen szorítani. Vannak azonban ennek is gyenge pontjai: ilyen például az, hogy adottnak veszi a kapcsolatok meglétét, nem rekonstruálja őket analitikusan. Ráadásul éppen olyan kapcsolatokat feltételez (erős, erkölcsileg is elkötelező, mély és kohéziós), amelyek a tradicionális társadalmakat jellemzik. Az egyéni bevándorlók megint csak kívül rekednek az elemzésen. Holott, ha közelebbről szemügyre vesszük őket, kiderül, hogy nem kevésbé személyesek az ő kapcsolataik sem. Eve tanulmányának második részében fiatal francia migránsok viselkedését elemzi, akik a mai Franciaországban telepednek át egyik városból a másikba. Őket aztán végképp nem lehet kulturálisan másként kezelni. Világossá válik, hogy nem maga a hálózat megléte a fontos, hanem azt kell megvizsgálni, valójában hogyan hasznosítja a rendelkezésére álló kezdeti kapcsolatokat egy-egy bevándorló. Egy személyes kapcsolatokra alapozott kutatás teszi lehetővé annak nyomon követését, hogy a közösségi élet formái, melyeket számtalan bevándorló alakított, mennyiben annak a társadalmi hálózatról kialakult sajátos modellnek a termékei, amit gyakran azok erősítettek meg, akik éppen egy „migrációs láncot” követve érkeztek a városba, és nem valamiképpen a következménye vagy kifejeződése egy feltételezett, automatikusan újratermelődő kulturális identitásnak.

A hálózatok személyes használatának módjaival két tanulmány is foglalkozik: Francesca Decimo afrikai bevándorló nők bolognai tapasztalatait elemzi, a kilencvenes évek végén (*Percorsi femminili in emigrazione. Relazioni sociali e vissuto urbano di donne somale e marocchine a Bologna*), Luigi Lorenzetti pedig a 19. századi Genfben kalauzol minket (*Immigrazione e reti di relazione: considerazioni sul caso di Ginevra nell'Ottocento*). Ez utóbbira térünk ki röviden. Lorenzetti arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen kapcsolat van a széles rokoni kör jelenléte és a bevándorló társadalmi és foglalkozásbeli útja között. Az eredmények legalábbis ambivalensek és ellentmondásosak: a rokoni kör jelentős támogatást is adhat, de akár komoly akadály is lehet az érvényesülésnek. Úgy tűnik, újból megerősítést nyer az a gondolat, hogy nem annyira azok a kapcsolatok számítanak a sikeres integrációban, amelyekkel a bevándorló érkezésének pillanatában rendelkezik, sokkal inkább az, hogy ezek a kapcsolatok milyen további távlatokat nyitnak meg előtte. Ahogy a szerző fogalmaz: milyen minőségű „hidakat” képeznek új viszonyok kialakítása irányában? Lorenzetti Faucigny-ből származó savoyai kőművesek esetét dolgozza fel, akik Genfben szezonális emigránsként dolgoznak. Mivel a bevándorló közös-

ség minden tagja azonos foglalkozást űz, kapcsolatrendszerük meglehetősen szűkös pályát jelöl ki a láncolat minden tagja számára. Más esetekben, például néhány, a városba érkező órásmeister számára a társadalmi térben igen változatos pozíciókat elfoglaló rokonok nagyon sokféle lehetséges útvonalat jelölnek ki.

Ezek a kérdések további reflexióra adnak alkalmat a kötet, véleményem szerint legerőteljesebb gondolati ívű tanulmányában. Maurizio Gribaudi (*Percorsi individuali ed evoluzione storica: quattro percorsi operai attraverso la Francia dell'Ottocento*) újraolvasott egy csaknem 150 éves forrás-anyagot, a LePlay-féle felmérést: munkásokkal készített életút-interjúkról van szó, amelyeket meglepő részletességgel vettek papírra a 19. század második harmadában (mintegy 170 életrajz készült; az anyag hozzáférhető, teljes terjedelmében olvasható a Bibliothèque Nationale de France digitális adatbázisában, a *Gallica*-án²). Ebből választott ki négy életutat, amelyre az elemzést építi. Kiindulópontja az az – egyébiránt Musiltól származó – gondolat, hogy a valóság úgy tűnik, mintha minden pillanatban teljes egészében determinált volna; a korábbi cselekedetek összessége által, ám ezzel együtt úgy is, mintha teljes egészében nyitott volna: a megszámlálhatatlan, éppen abban a pillanatban végrehajtott cselekedetek összeszővődésének képlékeny eredménye, s e cselekedetek mintha teljes egészében belemerülnének a jelenbe, amelyet azonban a cselekvők pillantása és az ezt kísérő gyakorlatok is formálnak. Ezt a kettősséget, állítja Gribaudi, a történészek nem tudják kezelni, és ezzel megfosztják a történelmet a legjellemzőbb mechanizmusaitól, amelyeken keresztül folyamatosan generálja saját formáit. Felkínálják ugyan egyrészt a kontextust, másrészt pedig az életrajzot, de a kettő nemigen éri el egymást; különösen így van ez a migrációs tanulmányok esetében. Meglehetősen merev képet reprodukálnak: egy egyén vagy egy csoport rajzát, egy emigránsét vagy emigráns-csoportét, akik két fizikai és kulturális tér között mozognak, s mind a kettőt úgy képzelik el, mint egymástól különböző és egyben stabil rendszereket. Ha az egyént és a kontextust két, egymástól elválasztott entitásként gondoljuk el, éppen annak a lehetőségét veszítjük el, mondja Gribaudi, hogy megragadjuk a társadalmi tér igazi természetét azon keresztül, ahogy az egyének használják. Ezzel szemben ragaszkodni kell ahhoz a belátáshoz, hogy az emberi tapasztalat elválaszthatatlan attól a tértől, amelyben megvalósul. Vajon egybegyűjthetők és formalizálhatók ezek az aspektusok? El tudjuk-e képzelni úgy az egyének fejlődését, hogy nem választjuk el őket attól a kontextustól, amelyhez tartoznak? Ez a tétje a tanulmánynak.

Lássuk az egyik életrajzot! Alexis fiatalon idénymunkából és kéregetésből él a francia délen. A század közepén a fővárosba telepszik, ahol eleinte útkaparó, majd a különböző alkalmakat kihasználva guberáló, rongyszedő lesz. Végül használtcikk-kereskedő válik belőle, saját üzlettel, szép kertes házzal Párizs egyik elővárosában (ekkor készíti vele az interjút LePlay egyik munkatársa); rendkívül mélyen és sikeresen integrálódott egy meghatározott társadalmi térbe. Ha végigtekintünk ezen a pályán, akkor láthatjuk, hogy az Alexis használta erőforrások igen szűkösek

2 <http://gallica.bnf.fr>

és meglehetősen marginálisak. Ezt akár annak is tulajdoníthatnánk, hogy sajátos hovatarozása kizárja őt számos más lehetőségből, amelyek a nagyvárosban nyílhatnak előtte – kapcsolatai egyáltalán nem mutatnak kifelé, nem képeznek hidakat. Ám ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy az általa hasznosított erőforrásokat miként fedezte fel és hogyan tudta kiaknázni a bennük rejlő lehetőségeket, ahogy ezt Gribaudi teszi, megváltozik a kép: nem olyan erőforrásokról van szó, amelyeket mintegy a marginalizált migránsok „etnikai” kapcsolatrendszere kényszerített rá, hanem amelyeket ténylegesen létezőnek és kihasználhatónak „érezkelt”, és a siker lehetőségét látta bennük. Egy életút elemzésében nem mellőzhetjük tehát azt a koordináta-rendszert, vagy rácsozatot, amelyen keresztül az egyének megfigyelik és interpretálják a társadalmat, felméri a lehetőségeket és formálják a maguk terveit. E „rácsozatot” a kapcsolatok egészen sajátos konfigurációi, de éppígy az emlékezet, azok a képek, azok a szimbólumok is formálják, amelyek között az egyén él – tehát egy változékony és dinamikus konfigurációról van szó, amely állandóan változik az egyénnel együtt, társadalmi tapasztalatainak köszönhetően.

A négy életrajz elemzését követően – a másik háromra most nem térhetek ki részletesen – meglehetősen érdekes következtetésekre jut a szerző, különös tekintettel a társadalmi tér sokdimenziós természetére vonatkozóan. A 19. századi Franciaországban együtt léteznek és egymásra rakódnak különböző társadalmak, amelyek igen kevésbé kommunikálnak egymással. Mindegyikük saját stratifikációs formával, a sikeresség és a sikertelenség saját logikájával rendelkezik. Ezek a terek nem képzelhetőek el az őket benépesítő, kialakító egyének gyakorlatain kívül – természetük csak azon keresztül közelíthető meg, ahogy az egyének használják őket. A migrációs kutatások – persze nem kizárólag ezekről van szó, hiszen a tanulmány bővelkedik általános történetiszemléleti tartalmakban – csak nyerhetnek azon, ha megpróbálnak a Gribaudi felvázolta perspektívába helyezkedni: így az egyik legfontosabb és legtöbbet vitatott kérdéssel, az identitás kérdésével kapcsolatban is új nézőpontot nyerhetünk. Mindez persze nem új – hiszen Diltheytől származik –, csak eddig nem próbálták meg operacionálizálni a történeti kutatásban. Az egyén identitása, tartja Dilthey, mivel élő, nem stabil, még a határai sem véglegesek, pulzál; csak úgy fogható fel, mint tudatállapotok szekvenciája, amelyeken belül a valóság szűkséggéppen különböző tapasztalatai kapcsolódnak össze a „személyes identitás tudatán keresztül”.

3. A *Tények (Fatti: storie dell'evidenza empirica)* címet viselő szám³ abba a hagyományba ikleszkedik, amely immár legalább húsz éve⁴ szigorú kritikával illeti elsősorban a dekonstrukciót és a „történeti relativizmusként” értett kulturalista történetírást, s ennek főleg amerikai változatát. A szám kurátorai – Simona Cerutti és Gianna Pomata – azt a tervet tűzték maguk elé, hogy a különböző európai kultúrákban gyakorolt empirizmus formáinak társadalomtörténetét írják meg a szerzőkkel közösen, a késő-középkortól kezdve. Tehát távolról sem a „tény” fogalmának relativizálását akarják elvégezni, sokkal inkább rekonstruálni azt a társadalmi kontextust, amelyben

3 *Quaderni storici* 2001/3 (108. szám). Az alább hivatkozott cikkek mind ebben a számban jelentek meg.

4 E hagyomány emblematisz írása Giovanni Levi 1986: *I pericoli di Geertzismo. Quaderni Storici* 20: 269–277. Vö. továbbá Ginzburg majd minden megnyilvánulását, vagy Grendi tanulmányait.

felbukkant úgy, ahogy azt ma használjuk (sokszor persze átgondolatlanul), és követni azt a meglehetősen kacskaringós utat, amit a változásai rajzolnak ki. Hiszen az egyik induló hipotézis, amelyet az 1999-es témajavaslatban megfogalmaztak, éppen az volt, hogy az csupán illúzió, miszerint közös volna a mai és a korabeli tény-fogalom szemantikai mezeje: alkalmazásával a valósághoz való olyan viszonyt vetítünk vissza a múltba, amely akkor nem volt érvényes.

Kiindulópontként a már-már klasszikusnak számító dastoni tézis szolgál, mely szerint az a tény-fogalom, amelynek leszármazottja az általunk is használt, egy „bacconi invenció”: vagyis a tény mint „tisza tapasztalati mag” fogalma, amely elválasztott volna minden doktrínától, magyarázattól vagy elmélettől, a természetfilozófiában lezajló baconi fordulat specifikus terméke volt.⁵ De, tesz fel a kérdést jogosan a kötet kurátorai, milyen is volt az a társadalmilag osztott gyakorlatok kínálta humusz, termőtalaj, amelyben ez a fordulat lejátszódhatott? A változatos episztemikus mezők közül elsősorban azokat vizsgálták, amelyeket eddig nem vontak be a kérdés – túlságosan is a természettudományok történetére összpontosító – kutatásába, így a jog és az orvoslás területét. Újból hangsúlyozandó: nem az empirizmus történetéről van szó a tudományban, hanem az empirikus gyakorlatok történetéről, a tudományénál jóval változatosabb és persze szélesebb területeken. Annál is inkább érdemes változtatni kicsit a perspektíván, mert az érvekkel egyik legjobban megtámogatott állítás szerint⁶ nem a természettudományok környezetében kell keresnünk a tény fogalmának az eredetét, sokkal inkább a jogtudomány és azon is belül az angol *common law* környékén. Innen a történészek munkáin és a kora-újkort olyannyira jellemző antikvárius kutakodásokon keresztül kerülhetett át a természettudományok területére.

A folyóiratszám két fontos tanulmánnyal is hozzájárul ennek a perspektívának a kibontásához. Massimo Vallerani tanulmányában (*I fatti nella logica del processo medievale. Note introduttive*) hangsúlyozza: a középkori jogrendben az eljárás pluralitása – vagyis az akkuzatorikus és az inkvizitorikus eljárás párhuzamos jelenléte – erősen befolyásolta a kétféle eljárásban felbukkanó ténykonceptiót is. Ugyanis az eljárás során a bíróra háruló kisebb vagy nagyobb szerep szorosan kapcsolódik a factum felderítéséhez: akkuzatorikus eljárás esetén a bírónak egyáltalán nem tiszte a tények felállítása, a tény(állás) nem létezik másképpen, csupán abban a megformált-ságban, amit a felek adnak neki – egy dialektikus konstrukció, amit nem lehet elválasztani maguktól a cselekvőktől. A tény gyakorlati és relatív jelleget ölt, és elsősorban a nem egybehangzó verziók összevetése alapján lehet megállapítani. A másik típusú eljárásban viszont a tények a felektől független, a bíró önálló vizsgálódása során meghatározott objektumok. Mindebből arra a következtetésre lehetne jutni, hogy az inkvizitorikus eljáráshoz köthető tényfogalomban lehet megtalálni a modern tény előképét, míg a másik típusú eljárás a kora-újkorban fokozatosan háttér-

5 Daston, Lorraine 1991: Marvelous Facts and Miraculous Evidence in Early Modern Europe. *Critical Inquiry* 18. 93–124; Uő. 1994: Baconian Facts, Academic Civility, and the Prehistory of Objectivity. In: A. Megill (ed.) *Rethinking Objectivity*. London, 37–63.

6 Shapiro, Bernard 1994: The Concept of „Fact”: Legal Origins and Cultural Diffusion. *Albion* 26. 227–252; Uő. 2000: *A Culture of Fact. England, 1550–1720*. Ithaca

be szorult, majd eltűnt.⁷ Azonban elhamarkodottan járnánk el, véli Vallerani, ha elfogadnánk ezt a következtetést. A tény kora-újkori, tehát baconiánus fogalma inkább az akkuzatórikuséhoz állt közelebb, itt ugyanis a factum, érvel a szerző, a tapasztalat újraformálásának aktív folyamatában alakul ki: elemekre bontással majd ezeknek az újbóli összeillesztésével. Az eljárás során ugyanis kisebb darabokra bontották az állításokat – az ún. positiones – s a szembenálló félnek ezekre kellett röviden válaszolnia. Márpedig a tapasztalat folyamatának rövid, egymástól elválasztott szakaszokra tördelése, amelyek aztán különféle konfigurációkba összeállíthatók, egészen addig, míg konszenzusra nem jutnak velük kapcsolatban – mindez a tény baconi fogalmának központi eleme. Azért sem árt az óvatosság, ha nagyobb ívű folyamatokat akarunk felvázolni, mert sem az egyikben, sem a másikban nincs szó személyektől elválasztott tényekről. A megtörtént dolgok, a facti, a középkori joggyakorlat számára elválaszthatatlanok attól, amilyen a benne implikált személy társadalmi pozíciója, rangja, amilyen mélységű a közösséghez való tartozása, egy szóval a társadalmi viszonyrendszere. Ebben a jogfelfogásban még nincs olyan tény, amely kivonható lenne az emberi viszonyok elsődleges kontextusából.

Hasonló eltérés mutatkozik a természettudományokban kialakuló tényfogalom és a jogi tényfogalom között még a 17. században is, pedig azt gondolnánk, hogy ekkor már kialakul valamilyen konvergencia a kettő között – legalábbis ezt támasztja alá Silvia De Renzi tanulmánya (*La natura in tribunale. Conoscenza e pratica medico-legali a Roma nel XVII. secolo*), amelyet az igazságügyi-orvosi szakvéleményekről és velük kapcsolatos vitákról készített. A helyszín a barokk kori Róma, s a vita két jelentős személyiséget állít szembe egymással, Paolo Zacchia orvost és De Luca kardinálist mint jogászt. A két versengő, kompetenciáikat körülhatároló foglalkozás képviselői közül szempontunkból Zacchia megjegyzései fontosak: azt az álláspontot védelmezi, hogy kizárólagosan az orvos kompetenciája olyan jogi esetek megítélése, amelyekben sérülések, betegségek, terhesség játszanak szerepet, mert kizárólag az orvos képes rekonstruálni nem csupán a kronológiai szekvenciát, hanem a tényt (tényállást) alkotó események oksági láncolatát is – a *series facti*. Zacchia érveléséből kibontható tényfogalom igencsak messze esik a „rövid tények” baconi képétől, ráadásul itt a faktum egyáltalán nem valami teórián kívüli adat, hanem maga a felállított ok-okozati viszony, mélyen átítatva a doktrínákkal. Ha viszont ennyire eltérő volt az empirikus gyakorlat és a tények fogalma a különböző tudományok területén, akkor óhatatlanul felmerül a kérdés, mi tette lehetővé a természettudományok újfajta tényfogalmának térnyerését?

Lorraine Daston *Miért rövidek a tények (Perché i fatti sono brevi?)* című tanulmánya kijelöl néhány utat, amellyel a baconi jellegzetesen rövid tények elváltak a jogászok historia casus-ától. Először is felvázolja, mennyire bőséges szókinccs állt rendelkezésre a kora-újkorban a tapasztalat leírására: res, particularia, experimenta, phaenomena, observationes, casus, historia és mindezeknek vernakuláris (angol, francia, olasz) megfelelői.

7 Vö. ezzel kapcsolatosan a kötet egyik szerkesztőjének, Simona Ceruttinak a könyvét: Cerutti, Simona 1990: *La Ville et les Métiers. Naissance d'un langage corporatif (Turin, 17e–18e siècle)*. Paris

Vajon mi a magyarázata, hogy szemben ezzel az igen gazdag szótárral, hirtelen felbukkant és igen gyorsan elterjedt egy neologizmus: a „tény”? Daston azt állítja, akkor használták a „tény” szót, amikor különbséget akartak tenni a megfigyelhető részletek és az oksági magyarázatok között, s ezzel egy új episztemológiai kategóriát teremtettek. Ezenkívül azonban további lényeges jellemzői is voltak a „ténynek”: elsősorban időben rövid volt. Ez ahhoz a jámbor óhajhoz kapcsolható, hogy annyi természetlen skolasztikus vita után legalább találjanak egy legkisebb közös többszöröst. Ezenkívül kombinatorikus jellege van a baconi ténynek, vagyis gyűjthető, mert kiszakítható előállításának környezetéből. De milyen gyakorlatokból eredeztethetők ezek a jellegzetességek?

Daston úgy tartja, hogy a humanista nevelésben központi szerepet elfoglaló olvasási és írási gyakorlatok tájékán kell keresni a gyökereket. A *commonplace books* hasonlóan a „tényekhez”, úgy gyűjtött egybe passzusokat, szöveghelyeket és máxiákat, hogy kiragadta őket eredeti kontextusukból, felhasználhatóvá és kombinálhatóvá tette őket. A „tényeket”, amint ezt a *Royal Society* 17. századi üléseinek jegyzőkönyvei is alátámasztják, ezzel analóg módon, ráadásul kollektíve illesztették be különféle kontextusokba, látták el magyarázatokkal, néha hónapokon át foglalatostkodva így, anélkül, hogy végleg kijelölték volna a helyüket.

A humanista nevelés és az írásbeliség sajátos formáinak relevanciáját látszik megerősíteni a tényfogalom előtörténetében Chiara Crisciani tanulmánya is (*Fatti, teorie, „narratio” e i malati a corte: note su empirismo in medicina nel tardo-medioevo*), méghozzá az orvostudomány területéről. A középkori orvostudomány az empiriával szembeni alapvetően negatív hozzáállásáról ismerhető meg: az egyes eseteket csak akkor veszik számításba, ha át vannak írva az orvosi doktrína nyelvezetére. A tipikus orvosi írásmódban, a *consiliumban* nagyon lassan nyer teret az empirikus tapasztalatok leírása. De nem feltétlenül volt ez így, állítja Crisciani, miután a *consiliumokat* összevetette egy sokkal informálisabb írásmóddal, azokkal a levelekkel, amelyekben a különböző illusztris betegek állapotáról számoltak be Rómában. Ez utóbbiakban a *casus* nem absztrakt fogalmakban rögzítik, amelyek így azt a doktrinális keretben tárgyalhatóvá teszik, hanem meglepő módon a pontos, rövid információk vannak túlsúlyban. A különböző írásmódok tehát különböző tényfogalmakat implikálnak. Ha a két tanulmányt együtt olvassuk, világosan láthatóvá válik, milyen interakció van a figyelem strukturái és a tapasztalat rögzítésének formái között.

A tapasztalat „szótárának” fontos változatáról kapunk tájékoztatást Steffan Müller Wille tanulmányából (*La storia raddoppiata. La sintesi dei fatti nella storia naturale di Linneo*). Már a 18. században járunk, Linné természettörténeténél. Meglepő módon a svéd tudós egyetlen alkalommal sem használja a „tény” terminust, hanem az ezzel nagyjából egy időben felbukkanó historia fogalmát alkalmazza, meglehetősen sajátos módon. Nem csupán a megszokott historia naturalis értelemben, hanem új jelentéssel is: annak a jelölésére, amikor egy növényfaj történeti események sorozatának segítségével azonosít, például a faj első megnevezése, az első leírása és képi ábrázolása, első megfigyelése egy meghatározott földrajzi területen stb. Végző soron ezeket a terminusokat használja a központi elméleti fogalom,

a faj kidolgozására. A historia fogalma tehát arra a szakértelemre és azokra a eljárásokra helyezi a hangsúlyt, amelyeken keresztül a természettudósok kialakították a maguk episztemikus tárgyát. Láthatjuk, ebben a folyamatban az empirikus evidencia nem is hasonlít a rövid tényekre: a természettudósok egymással kapcsolatban álló események sorozatának segítségével azonosították a fajokat.

Az empirikus adatok és a sajátos, a mindennapitól eltérő tapasztalatok egységé szervezése és kialakítása közötti viszony – a tudományok ezeken keresztül alakítják ki tárgyaikat – problémája köszön vissza Osvaldo Raggio tanulmányában is (*Immagini e verità. Pratiche sociali, fatti giudiziari e tecniche cartografiche*). Nem másról van szó, mint arról, hogy milyen is a viszony a tény és annak eredeti környezete között: hogyan választható el a tény attól a gyakorlattól, amely kitermeli. Ez a folyamat – tény és környezetének szétválása – éppen csak útjára indult a kora-újkorban, viszont a fizikai tények formalizálásán és matematizálásán keresztül hihetetlenül felgyorsult a 19. században.

Raggio tanulmányában ezt a folyamatot egy újabb tudományterület alakulásában követhetjük nyomon: ez a modern értelemben vett kartográfia térnyerése a 17. és a 18. század fordulóján. Ezt egy olyan eset rendkívül aprólékos rekonstrukcióján keresztül tárja fel a szerző, mikor a térképészeti aktivitás a határokkal kapcsolatos jogi vitához kötődik: a Köztársaság áll szemben a Pármai hercegséggel, a tét pedig egy erdőterület hovatartozása. Raggio Gombrich egy, a modern térképekre vonatkozó megállapításától indul, mely szerint ezeknek általában az a rendeltetése, hogy egy terület változatlan aspektusairól közöljenek információkat, ilyenképpen nem veszik figyelembe a különféle látszatokat. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a megállapítása nem vonatkoztatható azokra az ábrázolásokra, amelyek az említett jogi vita során keletkeztek: ekkor a tér verbális reprezentációja, „átírása” megelőzi a kartográfiaiát, amit az írott emlékezet illusztrációjának tekinthetünk.

A korabeli térképraizolók kompetenciájában valójában két funkció keveredett: a terepbejáró és a geográfus. Mivel a területvitákat a határhasználat alapján próbálták rendezni, a „tények” ehhez a possesszív aktushoz kapcsolódnak. Ennek megfelelően a „fatti” megegyezik a „haver visto fare”-val: egy tanúk által elbeszélte cselekedet. A valódi használatot azonban gyakorta szimbolikus használat helyettesíti. Ennek sajátos esete a „ronco” – olyan formálisan művelés alá vont területről, többnyire irtásról van szó, amelytől gazdasági hasznót nem várnak. Jogi tény tehát, amit évszakonként ismételnék, feljegyzik a látogatások során, mintegy bizonyítékként szolgál a jogszolgáltatás területi vitái során. Mármost a vitás esetben a felek szakértői arra a következtetésre jutottak, hogy képtelenek egyetlen térképen megjeleníteni ezeket a társadalmi tényeket, úgy, hogy a térképészet újfajta elvárásainak is eleget tegyenek. Pontosabban: úgy tűnt számukra, hogy az új típusú geometriai tények – amelyek hosszú távon értéktelenné teszik a bizonyítás egyéb kritériumait – nem írják le a terepen tett empirikus megfigyeléseket. Tehát ekkor a *per testes* típusú bizonyítás még a *per instrumenta* fölé kerekedett. Ebből is világossá válik, hogy a szóbeli és figurális ábrázolás közötti viszony mennyire lényegi pillanata a tudományos tapasztalat konstrukciójának.

A szám azonban nem „csupán” a tudományos tények társadalomtörténeteként olvasható fontos állásfoglalás abban a vitában, amely az utóbbi két évtizedben a különböző jelenségek „társadalmi konstrukciójáról” kibontakozott. A kérdés tárgyalását nem lehet bezárni a lapos pozitivizmus versus plauzibilis idealizmus közötti alternatívába, állítják a szerkesztők. A történettudomány szempontjából az a kérdés, hogy miként tudunk olyan empirikus munkát végezni, amely teljes egészében tudatában van azoknak a tényeknek a sajátos történeti konfigurációjával, amelyekről a források beszélnek.

5. Hogyan válaszoljunk tehát a címben feltett kérdésre? Ha a mikrotörténelemre egy sajátos tudománytörténeti pillanatban kialakult, elméleti meggyőződések és módszertani eljárások kombinációjaként megalósuló, történeti formációként tekintünk (én hajlanék erre), akkor a válasz valószínűleg negatív. Ha viszont azt mondjuk, hogy a mikrotörténelem egyfajta érzékenység, jól meghatározható figyelem, a történeti tárgyak kezelésének mikéntje, amelyhez persze társulnak olyan szemléleti tartalmak, amelyek az 1970–80-as évek eredményeiből táplálkoznak, a válasz inkább pozitív. Márpedig ezek egy csapásra felismerhető folyóirattá avatják a *Quaderni storici* – s ezt remélem a két bemutatott, egymástól rendkívül távol álló téma is alátámasztotta. Legalább egy ilyen fórumot kívánok a magyar történettudomány számára!